

Találkozások Sarkadi Imrével és Soós Imrével

A kegyelem egyik misztériuma, ha előfordulnak olyan találkozások, melyek nem a szoros értelemben vett földi-emberi világ keretei között történnek. A tudat kellőképpen tág ahhoz, hogy megfelelő érzékenységgel társulva ráhangolódjon egy-egy sorsra és megsejtse küzdelmes életek üzenetét akár évtizedekkel a halál után is. Néhány évvel ezelőtt Balmazújvárosban járva kerített hatalmába ilyen kegyelmi állapot, amikor a Helytörténeti Múzeumban megpillantottam egymás mellett Sarkadi Imre (Debrecen, 1921. augusztus 13. – Budapest, 1961. április 12.) író és Soós Imre (Balmazújváros, 1930. február 12. – Budapest, 1957. június 20.) színművész portréját néhány személyes tárgyukkal együtt. Balmazújváros mindkettőjük számára fontos állomás volt, ahogyan Debrecen is, majd következett a főváros, ahol életük véget ért.

*

Mialatt Debrecen utcáit jártam, önkéntelenül meg-megálltam egy-egy patika előtt, és arra gondoltam: vajon akad-e ma olyan gyógyszerészesség, aki író akar lenni, mint Sarkadi Imre?

Alkotómunkássága és élete a tragédia jegyében zajlott.

A gyógyszerészességéből nyomdásszá, joghallgatóvá, később újságíróvá, szerkesztővé, majd dramaturggá és íróvá vált debreceni fiatalembernek kiváló érzeke volt a drámai élethelyzetek ábrázolásához.

Minden műfajban – riportban, novellában, regényben, drámában, filmben – megtalálta a módot arra, hogy saját nyomasztó életérzéseit és mások kudarcba fulladt kiutkeresését nagyformátumú művekké ötvözze. Mitológiai tárgyú írásaiban, a parasztság ötvenes évekbeli nyomoráról írott munkáiban és a hatvanas évek megoldhatatlan emberi válságairól hírt adó műveiben egyaránt kifejezésre jut a szerző lelki megrendülése és katarzisz iránti vágya. Ha írt is olyasmit, melyet később szégyellt vagy nem vállalt, eredendően ez emberábrázolás hiteles szándéka vezette az író pályára. Ettől nem tudták eltéríteni. Se jutalmazással, se elmarasztalással.

A kommunista rezsim hol keblére ölelte, hol kitaszította. Nehéz lenne eldönteni, hogy melyikkel ártott többet neki.

Háromszor tüntették ki József Attila-díjjal, harmincnégy évesen Kossuth-díjjal, majd néhány éven belül segédmunkássá alázták. Később a hatalom látszólag visszafogadta kegyeibe: tudósíthatott a szocialista tervgazdálkodásról és elnézték neki azt is, hogy alkoholmámorban ténfereg egyik művészársaságtól a másikig, néha az ablakpárkányon vagy az ereszen közlekedik, mint egy akrobata.

Az irodalmi emlékezet sok anekdotát őriz Sarkadiról. Az egyik arról szól, hogy hiába közeledett a lapzártá, nem akarta tovább írni folytatásos regényét. Ráadásul törött, begipszelt lába is kínoztá. Kollégái bezárták második emeleti szobájába, ők meg elmentek politizálni a borozóba. Rövidesen nyílt az ajtó, bebicegett Sarkadi, és megkérdezte: „Az enyémet is kikértétek?”

Minek is büntették vagy bántották volna tovább?

Életmódja és természete magában hordozta az önagressziót, csak idő kérdése volt, hogy bekövetkezzék a tragédia.

Ennyire tartották érdemesnek az író, akinek művei úgy kapcsolódtak a kortárs világirodalom újító törekvéseihez, hogy megőrizték gyökerüket a magyar irodalom hagyományában is.

Művészetének morális és filozófiai kérdéseit az antik mondakörből és a magyar folklórból merített novellái ma ugyanolyan érvénnyel vetik fel, mint az ötvenes években. Zseniálisan mutatott rá arra a hiábavalónak tűnő viselkedési formára, ahogyan a végzet által determinált hősök egy cél és értelem nélküli hazug világban törekszenek szabadságuk megőrzésére, akár a korai halál árán is (*Párbaj az igazságért*, 1948). *A szatír bőre* (1948) című elbeszélése kiválóan meséli el, hogyan némítja el az egyént a hatalom akár a kiszámíthatatlan szeszélye miatt. A *Kőműves Kelemen* (1948) című novella, melybe az egyik legismertebb népballadánkkal együtt beleszótta *A szívtelen anya* és *A gyermekét elhagyó elcsalt menyecske* motívumait, az elkövetett bűn okozta szorongás korrajza is lehetne.

Saját vesszőfutása is kellett ahhoz, hogy megteremtse drámai alakmását.

Sarkadi az 1953-as tanévben Balmazújvárosban tanított. (Oda „számúzték”, ahol a nála kilenc évvel fiatalabb „parasztzseni”, Soós Imre született.)

Balmazújvárosi élményei alapján írta a *Kútban* című novellát, melyből a magyar filmművészet egyik legjelentősebb alkotása, a *Körhinta* készült 1955-ben Töröcsik Mari és Soós Imre főszereplésével. A rendező és látványtervező Fábri Zoltán volt.

Mindez csupán a véletlen műve lenne?

Vagy inkább az „Isten szempillantása”, ahogyan azt Gyurkovics Tibor mondaná?

A *Körhinta* amúgy is gyönyörűséges szimbólum.

A lelkek egymásra találásának és szétválásának gyönyörrel és szenvedéssel teli egymásba kapaszkodását fejezi ki.

*

Álltam a vitrin előtt, néztem Soós Imre munkakönyvét, benne volt két munkahelyének bejegyzése: a debreceni Csokonai Színházé, illetve a Madách Színházé.

Mélynyomorból indult, nyolcgyermekes balmazújvárosi szegényparasztok voltak a szülei, akik valószínűleg sohasem láttak se filmet, se színházat, így azt sem igen tudták, hogy mi lesz a fiukból Budapesten, a Színművészeti Főiskolán. Soós a Szabad Népben olvasott egy hirdetést, onnan tudta meg, hogy munkás- és parasztfiatalok jelentkezését várják.

1947-ben vették fel, 1950-ben már megkapta a *Lúdas Matyi* című film főszerepéért a legjobb férfialakítás díját a Karlovy Vary-ban rendezett filmfesztiválon.

Szenvedélytől ragyogó arcát, ízes hangját, csibészes mosolyát napokon belül megismerte az ország.

Dalolva szép az élet; Civil a pályán; Állami áruház; Liliomfi...

Befutott.

Ma úgy mondanánk, hogy sztár lett, de ez a szó méltatlan hozzá – mesélik azok, akik személyesen ismerték.

Töröcsik Mari szerint nemcsak a parasztot alakította hitelesen, hanem az arisztokratát is, de erre nem adtak neki alkalmat. Idegösszeomlást kapott, mert úgy érezte, hogy nem arra használták, amire való.

„Kishercegnek” szánták Rákosi Mátyás tündérbertjében, a filmgyárban sztahanovista tempóban gyártatták vele a sematikus szocialista realista karaktereket. (Például a pártállamnak tetsző indulót daloló ifjú esztergályost, élsportolót, akik mindig csillogó szemmel tekintenek a holnapba.)

Eljátszotta ezeket a szerepeket, mert el kellett játszania, de hinni nem tudott bennük. 1954 szeptemberében így tudósította Pesten tanuló nővérét: „Szegény anyámnak már negyedik napja egy deka zsírja sincs. Apám most jött haza, ő meg beteg, éppen most mondja anyámnak, hogy főzzön egy kis piritott tésztalevest, jól esne a gyomrának. Erre anyám, tudod, ő halkán nem szokott beszélni, és nem féli Istent, miből? Se zsír, sem krumpli, se tészta, már nem hallom, hogy milyen szép szavakat mond anyám, mert megy hátra, lehet, hogy Esztitől kér egy főzet zsírt. Kapkodja a nagy bütykös talpát, mert már hideg a föld. Mezítláb jár, mint egy menyecske, az orra kezd nőni a hidegtől. Szerettem volna jó dolgokat írni neked, hogy örülj, de nem mertem, mert félttem, hogy saját magam is elhiszem. Sokszor csókollak: Imre.”

Tehetsége már a felvételi vizsgán nyilvánvaló volt, ösztönösen lényegült át a szereppé, egy szempillantás alatt átvarázsolta magát Rómeóvá, Aljosává (*Éjjeli menedékhely*), Curly-vé (*Egerek és emberek*) vagy éppen a Sári bíró legifjabb fiává. Sokan irigyelték emiatt. Soós Imre egyszer mégis így panaszkodott komájának és barátjának, Szirtes Ádámnak, akivel egy ideig közös albérletben lakott: „Te! Tudod, mit mondanak? Hogy mink nem is vagyunk tehetségesek! Hogy mi csak népi káderek vagyunk, mi csak véletlenül kerültünk ide! Mink tévedései vagyunk a népi demokraciának!”

A népinek hazudott demokrácia volt tévedés, nem ők.

1956 őszén attól rettegett, hogy rajta is számon kérik a kommunisták bűneit: odaadta saját arcát, önnön tisztaságát, parasztbecsületét a rezsimnek. Valójában nem a forradalmároktól volt félnivalója, hanem a vérben fürdő hatalomtól.

A Film Színház Muzsika 1957. május 31-én ezt írta: „Az elmúlt hónapokban a magyar népi demokrácia megerősödött, és megengedheti magának: azokat is fiainak, leányainak fogadja, akik vétkeztek ellene. A párt- és kormányvezetés őszintén beszél a néppel, nem akarja megismételni a régi vezetés hibáit, de nem udvarol azoknak – bármily híresek, népszerűek, mégpedig joggal népszerűek legyenek is Lúdas Matyi szerepében –, akik több mint egy félév alatt még mindig nem látták meg, hogy a nép felemelkedésének, a békének és becsületnek az az egyetlen útja, amelyen a párt és kormány jár. E cikknek csak az a célja, hogy ráébresszen egyes nagy tekintélyű, útkereső színészt, éppen tekintélyükből fakadó nagy felelősségükre. Nem bosszúállást hirdetünk, de nem is elvtelen megbocsátást.”

Soós Imre huszonhét évesen nem akart többé azon az úton járni, melyet a kommunista párt és a kormány kijelölt számára.

1956-ban disszidált szerelme, a szépséges Ferrari Violetta. A magára maradt Soós Imre akkoriban már mértéktelenül ivott. Megpróbált végezni magával. Ezután került be egy pszichiátriai intézetbe, ahol beleszeretett a kezelőorvosába. Összeházasodtak. Hamarosan mind a ketten öngyilkosok lettek. Kis teakonyhájukban találtak rájuk, gázmérgezésben haltak meg.

Müller Péter drámaíró szerint, aki az utolsó éjjelen együtt ivott és beszélgetett velük, 1957-ben az orvos feleségen kívül már alig akadt valaki, aki nem a paraszthóst, a népi kádert vagy az elsápadt fényű hírességet látta benne, hanem a bajba jutott lelket.

Kezdetben, mint hozzáértő orvos, később, mint szerelmes asszony, tudását és szeretetét áldozta rá. Eközben hivatásában felégetett minden hidat maga mögött, amiért a színész hálás volt. „A saját szabadsága azonban – amit sok szerepében olyan felejthetetlenül eljátszott, tüzes szemekkel perelve a világgal – fontosabb volt neki mindennél.”

Soós Imre olyasféle lázongó, szabadságvágytól teli, önpusztító karakter módjára létezett, melyet Sarkadi Imre élete vége felé mesterien ábrázolt.

*

Az író ugyanabban az évben, 1955-ben került a Madách Színházhoz, mint Soós Imre. (A színész két Sarkadi-színműben is játszott: *a Szeptemberben*, illetve az *Út a tanyákról* című darabban.) Egészen 1957-ig dolgozott ott, tehát Soós Imre halálának évéig.

Életművének utolsó szakaszában önsorsrontókról, szörnyeteggé aljasult emberekről, a szabadság és a szabadosság határait átlépő mániákusokról, társadalmon kívül rekedt, bukott angyalokról írt az *Oszlopos Simeon*, *A gyáva* illetve az *Elveszett paradicsom* című művében. Mindannyian felébresztik magukban a démont, amely felett nincs hatalmuk többé: kihívják az öngyilkosság kockázatát, a halál meredélyén egyensúlyoznak, kilátástalannak látnak mindent maguk körül. „Egy örült ül az agyamban, s keveri a kártyákat”, mondja Sebők Zoltán a Sarkadi-életmű csúcát jelképező *Elveszett paradicsom* című drámában, de mondhatná az *Oszlopos Simeon* vagy *A gyáva* főszereplője is.

És mondhatta volna Soós Imre is. Odahaza, a színpadon vagy egyszerre mind a két helyen.

Az ember beleborzong, ha arra gondol: hogyan alakította volna Soós Imre Sebők Zoltánt a Madách Színházban?

Hogyan változik meg az arca, milyen tűz támad a szemében, miközben azt mondja: „Nem ismertem magam fölött törvényt mást, mint a saját magam törvényét – s most se ismerem. Erkölcs, társadalom törvényét – magamra nézve kötelezőnek nem éreztem, evék a tiltott gyümölcsből s ez gyümölcsből, ahogy a halotti beszéd mondja: halálut evék. Kiűztem a paradicsomból, s ezen már semmi nem változtat-

hat. A szörnyű csak az benne, hogy most találkoztam veled, nem akkor, amikor még mindent jól lehetett volna tovább folytatni. A lángpallosú kerub még egy pillantást engedett az elveszett paradicsomba. De úgy látszik, ez is hozzátartozott, ezt is megérdemeltem, ezt a leckét. Úgy búcsúzom tőled, hogy örökre búcsúzom.”

Ha a *Rómeó és Júliában* nyújtott alakításáért 1954-ben megkapta a Jászai Mari-díjat, akkor Sebők Zoltán szerepéért mit érdemelt volna?

És mit érdemelt volna az *Elveszett paradicsom*ért az a Sarkadi Imre, akinek harmincnégy évesen átadták a Kossuth-díjat, majd tétlenül nézték, ahogyan pokolra száll? Meg sem érte legnagyobb művének bemutatóját.

Egy átvirrasztott éjszakán, Kondor Béla festőművész ötödik emeleti műtermének ablakából zuhant a mélybe, ugyanazon a napon, amikor Jurij Gagarin űrhajóst fellőtték a világűrbe. Négy esztendővel élte túl Soós Imrét.

Memento című írásában (1956) ezt mondja hőse: „*Kiáltani akartam, nem volt hangom. Kezem s lábam már régen nem volt. S ekkor, egy pillanat alatt sikerült, amire vágytam: kívül kerültem magamon.*”

Azok az ismerősei, akik együtt voltak vele azon utolsó éjszakán: Ágh István költő, András Ferenc filmrendező és mások még ma is megrendülve beszélnek róla.

Miért tette?

Nincs rá emberi ésszel elfogadható magyarázat.

Ahogyan Soós Imre és felesége tettére sincs.

Lehet vádolni érte a rendszert, a kulturális élet visszáságait, az álszent kritikusokat, a féltékeny művészársakat.

Mind felelősek azért, hogy fiatalon kifulladt az életerejük, reményeik elértéktelenedtek, életük céltalanná vált.

Egyik ütközés a másikat követte a katarzis legcsekélyebb esélye nélkül.

Úgy vélték, minden és mindenki az ő kíznójukká válik, ha módjukban állt, másokat büntettek, de legkeményebben önmagukkal bántak.

Bárhol vannak, szeretettel teli gondolat vagy az imádság könnyít rajtuk